

УДК 340.134

Оксана Вайцеховська,*канд. юрид. наук, доцент кафедри європейського права
та порівняльного правознавства юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ФІНАНСОВОГО ПРАВА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто розвиток наукових підходів до поняття міжнародного фінансового права. Розкрито правову природу та особливості предмета правового регулювання міжнародного фінансового права. Досліджено співвідношення міжнародного фінансового права з міжнародним публічним і міжнародним приватним правом.

Ключові слова: міжнародне фінансове право, міжнародне публічне право, міжнародна фінансова система, міжнародне приватне право.

Постановка проблеми. Світова фінансова система являє собою цілісну багатокомпонентну структуру, в якій у силу глобалізаційних процесів кожна національна фінансова система залежить від розвитку фінансових систем інших країн і міжнародної фінансової системи загалом. Сучасні тенденції потужної глобалізації у фінансовій сфері зумовлені зростанням обсягів фінансових операцій, різким збільшенням асортименту інструментів фінансових операцій, розширенням простору діяльності фінансових ринків шляхом їх об'єднання за допомогою інформаційних технологій тощо. На фоні безумовних переваг глобалізація спричинила також низку негативних наслідків, головним із яких є нестійкість міжнародної фінансової системи в силу можливості швидкого передавання кризових явищ між національними фінансовими системами країн. Це зумовило підвищення співробітництва держав у фінансовій сфері, основним напрямом якого стало розроблення цілого комплексу фінансових міжнародно-правових норм. Ключовими критеріями правової характеристики об'єктивно відокремленої системи правових норм є її належність до тієї чи іншої системи права, галузі права, інституту права тощо, а також її предмет регулювання. Щодо комплексу правових норм, які регулюють міжнародні фінансові відносини, важливим у цьому контексті є визначення його належності виключно до міжнародного публічного права чи одночасно до міжнародного публічного права та міжнародного приватного права. Відносно мала увага міжнародному фінансовому праву в сучасній вітчизняній міжнародно-правовій науці та відсутність єдиної точки зору стосовно цього питання серед зарубіжних науковців викликають щодо окреслених проблем більше запитань, ніж відповідей.

Питання місця міжнародного фінансового права в системі міжнародного права досліджували в працях такі науковці, як М. Версальський, Н. Вачев, Т. Надь, Ю. Ровінський, Р. Ренделл, Г. Ліпперт, Л. Лазебник, Г. Петрова, В. Шумілов, М. Шаповалов, О. Іванова.

Мета статті – на підставі аналізу особливостей системи міжнародного фінансового права та наукових підходів до її правової природи визначити місце цієї системи правових норм у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Сукупність міжнародних фінансових норм і принципів утворює структуровану систему міжнародного фінансового права. Щодо питання правової природи міжнародного фінансового права, зокрема його належності до міжнародного права або одночасно до міжнародного публічного права та міжнародного приватного права, в науковій літературі сформувались два основні підходи: 1) широкий, згідно з яким міжнародне фінансове право включає в себе норми міжнародного публічного та приватного права; 2) вузький, відповідно до якого міжнародне фінансове право є складовою частиною міжнародного публічного права.

На нашу думку, існування різних наукових підходів до меж міжнародного фінансового права зумовлене неоднозначним розумінням меж міжнародного права загалом, яке мало місце в післявоєнній радянській науці теорії права та міжнародного права (до 1980-х років). У низці монографій того періоду [1, с. 79; 2, с. 9, 10, 191] міжнародне право розглядалось як галузь національного права. У свою чергу, В. Маргієв розглядав міжнародне право як систему, що включає міжнародне публічне право та міжнародне приватне право. Науковець зазначав, що міжнародне публічне право не є самостійною системою, оскільки воно є галуззю міжнародного права в широкому сенсі [3, с. 15]. Такої самої позиції дотримувався С. Малінін, на думку якого в системі міжнародного права (в широкому сенсі) об'єктивно існують дві основні самостійні галузі права: 1) міжнародне публічне право; 2) міжнародне приватне право [4, с. 7].

Усупереч такому науковому підходу до розуміння співвідношення міжнародного публічного права та міжнародного приватного права відстоювали «цивілістичну» концепцію між-

народного приватного права Л. Лунц [5, с. 48], Г. Матвеев [5, с. 85], М. Богуславський [7, с. 21] і багато інших науковців. Її сутність полягала в такому: оскільки міжнародне приватне право регулює цивільно-правові відносини з іноземним елементом, тобто відносини цивільно-правового характеру, то міжнародне приватне право є частиною цивільного права, тобто внутрішнього права.

Керуючись наявністю міжнародного характеру в публічно-правових і приватноправових відносинах, автори широкого підходу вважали це достатньою причиною для об'єднання міжнародного публічного та міжнародного приватного права в єдину систему права. У результаті поєднувались два комплекси правових норм із різною правовою природою, суб'єктами, методами правового регулювання, абсолютно різною процедурою нормотворення тощо. Навіть такий критерій, як «міжнародність», який, на думку прихильників широкого підходу, є об'єднувальним для цих двох комплексів правових норм, потребує уточнення. Лексичне навантаження терміна «міжнародний» у назві «міжнародне публічне право» означає «міждержавний», а в міжнародному приватному праві свідчить про наявність у відносинах іноземного елемента. Це абсолютно різні «міжнародності», а тому об'єднання публічних (міждержавних) і приватних (національних) відносин за критерієм міжнародного характеру є з позицій теорії права і структурно-системного розуміння системи права неправильним. Звичайно, не можна не звернути увагу на тісний взаємозв'язок між цими системами норм, оскільки міждержавні домовленості у вигляді міжнародних конвенцій після імплементації в національне законодавство здійснюють вплив на національне право, включаючи міжнародне приватне право. І, навпаки, розвиток внутрішньонаціональних відносин обумовлює появу договірних і звичаєвих норм міжнародного публічного права. С. Гуреев зазначав, що в міжнародному спілкуванні дія норм міжнародного публічного та міжнародного приватного права пов'язані й навіть переплітаються, проте це не впливає на самостійність міжнародного публічного права [8, с. 169].

У сучасній правовій науці розуміння міжнародного публічного права як самостійної системи права, яка має свої специфічні особливості, є усталеною позицією [9, с. 10–17; 10, с. 12–20 тощо], рівно як і визнання належності міжнародного приватного права до національного права сьогодні не викликає сумніву [11, с. 6–7; 12, с. 5 тощо]. Проте в наукових працях, присвячених дослідженню окремих галузей або інститутів міжнародного права, вчені знову ж таки тяжіють до об'єднання в її межах усіх відносин міжнародного характеру в цій сфері як між суб'єктами міжнародного права, так і між фізичними та юридичними особами (наприклад, у дослідженнях міжнародного економічного права [13, с. 4–6]). На нашу думку, така тенденція пов'язана з тим, що під час розгляду окремої сфери міжнародних відносин, окрім об'єднувального критерію – «міжнародний характер відносин»,

з'являється додатковий – предмет правового регулювання (наприклад, економічні відносини). Особливо така тенденція чітко простежується в наукових дослідженнях міжнародного фінансового права.

Представники *широкого підходу* включають до міжнародного фінансового права норми міжнародного публічного права та міжнародного приватного права, предметом регулювання яких є всі фінансові відносини, що виходять за межі внутрішньої компетенції однієї держави. Професор Варшавського університету М. Версальський відзначав, що міжнародне фінансове право є не самостійною галуззю права, а комплексною галуззю права, оскільки міжнародні фінансові норми не можуть бути повністю включені ні в міжнародне право, ні в національне фінансове право [14, с. 65]. Болгарський науковець Н. Вачев розглядає міжнародне фінансове право як сукупність норм, що регулюють міжнародні фінансові відносини та фінансові відносини, які містять іноземний елемент [14, с. 69].

Особливого поширення широкий підхід до визначення міжнародного фінансового права набуває в 80–90-і роки ХХ століття. У цей час з'являються наукові праці, де автори дотримуються розуміння предмета міжнародного фінансового права, в якому домінують відносини, пов'язані з рухом коштів у міжнародній фінансовій системі (основними в цьому напрямі виділялись міжнародно-правові аспекти банківської діяльності й функціонування фінансових ринків). Професор Р.С. Ренделл у праці «Міжнародне фінансове право» визначає міжнародне фінансове право як сукупність приватноправових і публічно-правових відносин щодо міжнародного руху капіталів, суттєву роль у яких відіграють міжнародні валютно-фінансові та кредитні організації й інститути [15, р. 5]. Широкого підходу щодо поняття міжнародного фінансового права також дотримувались Дж. Бежамін [16], Х.С. Скотт [17], К. Браммер [18], Р.Х. Вебер і Д.У. Арнер [19], Ж. Дальюсен [20].

Л. Лазебник, розглядаючи різні підходи науковців до позиціонування міжнародного фінансового права в системі права, найбільш прийнятною вважає позицію, згідно з якою міжнародне фінансове право є комплексною галуззю, що включає норми міжнародного публічного права й норми міжнародного приватного права [21, с. 18]. На думку Г. Петрової, міжнародне фінансове право включає як міжнародні публічно-правові, так і міжнародні приватноправові норми, що пов'язані з правовими положеннями національного фінансового права [22, с. 34–35].

Зародження *вузького публічно-правового підходу* до поняття міжнародного фінансового права почалось на початку ХХ століття, коли генезис міжнародної фінансово-правової науки відбувався під впливом доктрини публічних фінансів. Так, австро-угорський учений Г. Ліпперт визначає міжнародне фінансове право як самостійну галузь міжнародного публічного права, яка включає всі правові норми, що регулюють фінансові відносини між державами [23].

У другій половині ХХ століття із заснуванням таких міжнародних фінансових організацій, як Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк реконструкції та розвитку, відбувається перехід до багатостороннього регулювання міжнародних фінансових відносин, що не могло не вплинути на зміщення акцентів у наукових підходах до розуміння сутності міжнародного фінансового права. Т. Надь у працях характеризує міжнародне фінансове право як частину міжнародного публічного права, що регулює відносини між державними фінансовими системами, а також фінансові аспекти функціонування ООН та інших міжурядових організацій, фінансові відносини, що виникають між такими організаціями й державами [24, р. 476].

Одним із перших у радянській правовій науці питання міжнародного фінансового права досліджував професор Ю. Ровінський, який визначав міжнародні фінансові відносини як міждержавні. На думку науковця, міждержавного характеру фінансові відносини набувають у процесі зовнішньої діяльності держав під час виконання зовнішніх функцій і завдань, а тому ґрунтуються на принципах міжнародного права та спрямовані на зміцнення міжнародного співробітництва [25, с. 62].

Серед сучасних представників міжнародно-правової науки питанням предмета міжнародного фінансового права та його місця в міжнародній правовій системі приділяв увагу в працях В. Шумілов [26]. Науковець визначає міжнародне фінансове право як систему міжнародно-правових норм і принципів, що регулюють міжнародні фінансові відносини. При цьому він акцентує на тому, що міжнародне фінансове право є частиною міжнародного публічного права й тісно взаємодіє з іншими нормативними комплексами, задіяними в регулюванні внутрішньодержавних і міжнародних фінансових відносин [27, с. 41]. Російський дослідник М. Шаповалов підтримує наукову позицію В. Шумілова щодо належності міжнародного фінансового права до системи міжнародного публічного права [28, с. 131]. О. Музика-Стефанчук визначає міжнародне фінансове право як сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють відносини в міжнародній фінансовій системі [29, с. 176], що є свідченням вузького підходу в контексті розуміння місця міжнародного фінансового права. Такої самої точки зору дотримується О. Іванова, розглядаючи міжнародне фінансове право як (галузь, підгалузь) міжнародного публічного права [30, с. 22; 31]. Л. Волова до сфери міжнародного фінансового права зараховує тільки публічні відносини, а приватноправові – до предмета регулювання міжнародного приватного права [32, с. 33].

Аналіз наукових поглядів щодо місця міжнародного фінансового права в міжнародній правовій системі свідчить про їх різновекторність. Перед тим як визначити, які правові норми входять до міжнародного фінансового права, необхідно окреслити сферу фінансових відносин, на яку спрямована регулювальна

функція міжнародного фінансового права. Сьогодні міжнародна фінансова система як явище складне та багатогранне охоплює різні групи взаємопов'язаних суспільних відносин щодо транскордонних відносин капіталів, що виникають у результаті функціонування банківських систем і світового фінансового ринку, здійснення міжнародних платіжно-розрахункових і валютних операцій, реалізації інвестиційних проектів, а також у рамках кредитних відносин, і врегулювання суверенних боргів [28, с. 121].

Являючи собою сферу всіх транскордонних рухів фінансових коштів, міжнародна фінансова система складається з таких компонентів, як предметний, суб'єктний, регулятивний, функціональний та ідеологічний. Предметним компонентом є міжнародні фінансові відносини як на публічно-правовому, так і на приватно-правовому рівнях. Суб'єктний компонент міжнародної фінансової системи становлять учасники цих відносин: публічні особи (держави, уповноважені державні органи, міжнародні міжурядові організації) та приватні особи (банки, валютні біржі, інші юридичні й фізичні особи). Регулятивний компонент об'єднує нормативні блоки, які регулюють усі міжнародні фінансові відносини в широкому сенсі (міждержавні відносини та приватноправові фінансові відносини з іноземним елементом): перший блок норм – це частина міжнародного публічного права, другий блок норм – частина національного права [27, с. 29]. Саме перший нормативний блок як складова частина міжнародного публічного права, що регулює фінансові відносини, *становить систему «міжнародне фінансове право»*.

Натомість другий нормативний блок є складником національного права (міжнародного приватного права), предметом регулювання якого є фінансові відносини, що виходять за межі юрисдикції однієї країни. Для позначення цього виду відносин у науковій літературі вживають часто теж поняття «міжнародні фінансові відносини», що ставить їх в один ряд із міжнародними (міждержавними) фінансовими відносинами. Як нами вже зазначалось, у першому і другому виді фінансових відносин термін «міжнародний» має різне лексичне навантаження. Тому з метою впорядкування категоріально-понятійного апарату науки міжнародного фінансового права доцільно було б для назви приватноправових фінансових відносин, що виходять за межі юрисдикції однієї країни, ввести інший термін. В. Шумілов для відмежування публічного рівня міжнародної фінансової системи від приватноправового рівня пропонує останній охоплювати терміном «фінансові відносини міжнародного характеру» [26, с. 70]. Така думка є цілком слушною, оскільки запропонований термін різниться з терміном «міжнародні фінансові відносини». Проте, на наш погляд, більш чітко окреслює коло цих відносин термін «приватноправові фінансові відносини з іноземним елементом». Словосполучення «іноземний елемент» дає можливість уникнути дублювання терміна «міжнародний» і більш влучно характеризує приватноправові фінансові від-

носини, які є предметом регулювання міжнародного приватного права. Воно дає розуміння міжнародного характеру фінансових відносин у разі наявності в них іноземного елемента, який, у свою чергу, може виявлятися у суб'єкті, об'єкті чи юридичному факті [33]. Саме подібну словесну конструкцію мають інші складові частини міжнародного приватного права: трудові відносини з іноземним елементом, спадкові відносини з іноземним елементом, сімейні відносини з іноземним елементом тощо [11; 12; 34].

Правові норми системи міжнародного фінансового права залежно від характеру регулювальної дії діляться на дві групи. Перша група міжнародно-правових норм прямо регулює фінансові відносини між суб'єктами міжнародного права (наприклад, кредитні та валютні відносини). Друга група норм регулює відносини між державами щодо внесення змін до національних режимів у сфері фінансів (наприклад, уникнення подвійного оподаткування). Їх джерелом є міжнародні конвенції, які стосуються внутрішньонаціональних фінансових відносин. Професор М. Баймуратов зазначає, що «норми міжнародного права створюють права й обов'язки тільки для суб'єктів міжнародного права», а «органи державної влади й інші суб'єкти, що знаходяться на території держави, безпосередньо нормам міжнародного права не підпорядковуються» [9, с. 12]. Приєднання державою до конвенції само по собі не створює для фізичних і юридичних осіб цієї країни зобов'язань, оскільки, незважаючи на те що норми міжнародних договорів стосуються фінансових відносин саме між цими суб'єктами, вони спрямовані на державу (державні органи), і саме на неї покладаються зобов'язання щодо їх виконання. Тільки після ратифікації Верховною Радою України відповідна конвенція стає частиною національного законодавства й починає створювати права та обов'язки для фізичних і юридичних осіб.

Висновки

Міжнародне фінансове право є складовою частиною міжнародного публічного права. Предметом правового регулювання міжнародного фінансового права є фінансові відносини між суб'єктами міжнародного публічного права. Норми міжнародних договорів, які стосуються внутрішньонаціональних фінансових відносин, є частиною міжнародного фінансового права. Предметом регулювання такої групи норм є відносини між державами щодо внесення змін до національного режиму в фінансовій сфері та спрямовані на уніфікацію національних норм фінансового права. Фінансові відносини між юридичними й фізичними особами, регулювання яких здійснюється національними нормативно-правовими актами, прийнятими внаслідок імплементації відповідних конвенцій, є предметом регулювання національного фінансового права (якщо такі фінансові відносини ускладнені іноземним елементом, то вони є предметом регулювання міжнародного приватного права).

Список використаних джерел:

1. Полторак А.И. Вооруженные конфликты и международное право / А.И. Полторак, Л.И. Савинский. – М.: Наука, 1976 – 416 с.
2. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права / Д.Б. Левин. – М.: Наука, 1974. – 264 с.
3. Маргиев В.И. О системе международного права / В.И. Маргиев // Правоведение. – 1981. – С. 5–81.
4. Малинин С.А. Мирное использование атомной энергии. Международно-правовые вопросы / С.А. Малинин. – М.: Международные отношения, 1971.
5. Лунц Л.А. Развитие советской доктрины по международному частному праву / Л.А. Лунц // Советское государство и право. – 1977. – № 12. – С. 48–57.
6. Матвеев Г.К. О преподавании международного частного права / Г.К. Матвеев // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 85–90.
7. Богуславский М.М. Международное частное право / М.М. Богуславский. – М.: Международные отношения, 1974.
8. Гуреев С.А. Международное морское право (понятие, становление как отрасли) / С.А. Гуреев // Советский ежегодник международного права. – М.: Наука, 1980. – С. 169–170.
9. Баймуратов М.О. Міжнародне право: [підручник] / М.О. Баймуратов. – Суми: ВТД «Університетська книга»; Одеса: «Астропринт», 2006. – 424 с.
10. Черкес М.Ю. Міжнародне право: [підручник] / М.Ю. Черкес. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 292 с.
11. Міжнародне приватне право: [навчальний посібник] / за ред. С.Г. Кузьменка. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 316 с.
12. Фединак Г.С. Міжнародне приватне право: [підручник] / Г.С. Фединак, Л.С. Фединак. – 4-тє вид., переробл. і доп. – К.: Атіка, 2009. – 500 с. – С. 497–498.
13. Карро Д. Международное экономическое право / Д. Карро, П. Жюйар. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 608 с.
14. Версальский М. Проблемы международного финансового права / М. Версальский, Т. Надь, Н. Вачев // Советское государство и право. – М., 1967. – С. 63–68.
15. Rendell R.S. International Financial Law / R.S. Rendell. – London, 1980. – P. 5.
16. Benjamin J. Financial Law / J. Benjamin. – Oxford, 2007. – P. 4–5.
17. Scott H.S. International Finance: Law and Regulation / H.S. Scott. – 2nd ed. – London, 2008.
18. Brummer C. How International Financial Law Works (and how it doesn't) / C. Brummer // Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper. – 2011. – № 11.
19. Weber R.H. Toward a New Design for International Financial Regulation / R.H. Weber, D.W. Arner // University of Pennsylvania Journal of International Economic Law. – 2007. – Vol. 29. – P. 391–453.
20. Dalhuisen J.H. Dalhuisen on International Commercial, Financial and Trade Law / J.H. Dalhuisen. – 2nd ed. – Hart, 2004.

21. Лазебник Л.Л. Міжнародне фінансове право : [навчальний посібник] / Л.Л. Лазебник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 312 с.
22. Петрова Г.В. Международное финансовое право : [учебник] / Г.В. Петрова. – М. : Юрайт ; ИД Юрайт, 2011. – 457 с. – С. 34–35.
23. Lippert G. Das Internationale Finanzrecht. Eine systematische Darstellung der internationalen Finanzrechtsnormen / G. Lippert. – Triest ; Wien ; Leipzig, 1912.
24. Nagy T. A nemzetközi pénzügyi jog tárgya es helye a jogrendszerben / T. Nagy // Jogtudományi Közlemények. – 1960. – 15. évf. – 9. sz. – P. 476.
25. Ровинский Е.А. Международные финансовые отношения и их правовое регулирование / Е.А. Ровинский // Советское государство и право. – 1965. – № 2. – С. 60–68.
26. Шумилов В.М. Международное финансовое право: понятие, предмет, система / В.М. Шумилов // Внешнеэкономический бюллетень. – 2005. – № 6. – С. 67–79.
27. Шумилов В.М. Международное финансовое право : [учебник] / В.М. Шумилов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Междунар. отношения, 2011. – 328 с.
28. Шаповалов М.А. История, современное состояние и перспективы развития науки международного финансового права / В.М. Шумилов // Известия вузов. Серия «Правоведение». – 2014. – № 1. – С. 120–133.
29. Музика-Стефанчук О.А. Сучасний погляд на міжнародне фінансове право та його джерела / О.А. Музика-Стефанчук // Наука і правоохорона. – 2013. – № 2 (20). – С. 174–180.
30. Иванова Е.Е. Международное финансовое право / Е.Е. Иванова // Международное публичное и частное право. – 2004. – № 1 (16). – С. 20–22.
31. Иванова Е.Е. Международное финансовое право: понятие, предмет, система / Е.Е. Иванова // Право: теория и практика. – 2003. – № 10. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1003/4.html>.
32. Волова Л.И. Международное финансовое и международное инвестиционное право в системе общего международного права : [учебное пособие] / Л.И. Волова. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 184 с.
33. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
34. Міжнародне приватне право : [підруч. для студ. юрид. вищ. закл.] / за ред. проф. В.П. Жужманова та доц. І.А. Шуміло. – Х. : Право, 2011 – 320 с.

В статье рассмотрены научные подходы к понятию международного финансового права. Раскрыты правовая природа и особенности предмета правового регулирования международного финансового права. Исследовано соотношение международного финансового права с международным публичным правом и международным частным правом.

Ключевые слова: международное финансовое право, международное публичное право, международная финансовая система, международное частное право.

The study examines the development of scientific approaches to the concept of international financial law. It reveals the legal nature and distinctive features of the legal regulation of the international financial law as well as investigates correlation of the international financial law with the public international law and private international law.

Key words: international financial law, public international law, international financial system, private international law.

